

2.9 Роль керівника підрозділу у формуванні готовності військовослужбовців до участі в бойових діях

Вступ. Завдання, що стоять перед Державною прикордонною службою України, обумовлюють потребу в спроможності керівників підрозділів прикордонного відомства здійснювати вплив на формування готовності військовослужбовців до участі в бойових діях. Зокрема, керівник підрозділу має впливати на формування здатності до ефективного прийняття управлінських рішень в умовах екстремальних ситуацій [122–123]. Такі рішення багато в чому залежать від психологічної готовності до участі в бойових діях

Виклад основного матеріалу. Психічним станом фахівця, який здійснює військову службу, вважається явище, яке характеризується сукупністю ознак психічної діяльності. За цими ознаками надається характеристика стану особистості у певний момент. Структурно психічний стан особистості військовослужбовця містить: вияви почуттів (настрою, афекту, тривожності, ейфорії, фрустрації тощо), вияви уваги (зосередженості, неуважності), вияви волі (рішучості, розгубленості, згуртованості), мислення (сумнівів, впевненості), уяви (мрій та очікувань) тощо.

Ознаками психічних станів, фахівців, які здійснюють військову службу, є такі: цілісність, стійкість, кореляція психічних процесів і властивостей особистості, унікальність і закономірність, відмінність і подібність. Під способом позавольового управління їх поведінкою військовослужбовців з метою адаптувати їх до професійного оточення розуміємо управлінські впливи на психічні стани. Оптимізуючим аспектом тут слугує економія часу і сил на усвідомлене врегулювання професійних дій фахівця. Навпаки – нівелюючим певною мірою аспектом управлінського впливу на професійні дії фахівця є набуття ознак стереотипності реакціями, що супроводжують супротив усвідомленому вибору військовослужбовця, що може мати місце в умовах зміни форм та видів діяльності або набуття діяльністю розвивального змісту.

За умов ведення бойових дій військовослужбовець перебуває у стані, що характеризується постійним відчуттям випадковості смерті або можливістю її настання, можливістю отримання травм і каліцтва. Військовослужбовець перебуває втривалому стані між його власним почуттям самозбереження і вірою у переконання про необхідність виконання бойового завдання. У такому стані військовослужбовця частіше охоплює страх за те, що може статися, а не за те, що у дійсності трапляється у бойових умовах. Відтак, військовослужбовця охоплюють «внутрішні страждання», він боїться загибелі чи каліцтва, але водночас його переповнює хвилювання щодо військового обов'язку. Спрямування страху в бік можливого, а не реального призводить до втрати контролю над системами організму, нав'язливе почуття тривоги може зростати. Шлях виходу із такого стану може бути досить складним. Досить вірогідною є ситуація, коли до тривожного стану додається ще й психічне та фізичне виснаження. Виникають ознаки екстремального стану, коли узагальнюються багато станів, характерною ознакою яких є така: порушується адекватність поведінкових реакцій з точки зору фізіології та психіки під впливом низки чинників, причому навіть в умовах мирного часу.

Організм військовослужбовця може по-різному відреагувати на виникнення ситуації екстремального характеру: чи адекватно, чи тривожно. Зв'язок стривоженості військовослужбовця зі специфічністю умов перебування та проходження служби підрозділом не значний. Стривоженість буде однотипною різного роду ситуаціях. Зберігатимуться загальні ознаки реакції організму допоки військовослужбовець у тривозі.

Як засвідчують результати досліджень, в умовах службово-бойової діяльності, коли значно зростає ризик для життя військовослужбовця, його психічний та фізичний стани можуть достатньо пригнічуватись.

Серед згаданих станів є такі:

Стан тривоги – характеризується тривожним почуттям, яке настає у військовослужбовця під час безпосереднього виконання службово-бойових завдань або під час підготовки до них. Характерними ознаками його є втома та

почуття напруженості всього організму, складності зосередження уваги на конкретних речах. Сон або відпочинок не сприяють забезпечують зникнення такого стану. Під час сну військовослужбовець може прокинутись від страху. Його переслідують сновидіння про пережиті жахи на полі бою.

Бойова втома. Певний час перебування в умовах бойових дій характеризується як гіперактивний, коли фізичним можливостям вдається долати небезпеки. Але потенційні можливості організму вичерпуються та настає бойова втома. Наслідком простої втоми військовослужбовців є психічне та фізичне виснаження, відмова біологічних систем організму. Наслідком фізичного виснаження організму можуть бути відхилення у роботі розумової системи. Ці процеси не супроводжуються їх усвідомленням з боку самого військовослужбовця та з часом загострюються.

Бойовим шоком є емоційна реакція, виникнення якої настає через кілька годин чи днів перебування підрозділу у бойових умовах. Стадіями бойового шоку є такі:

першою стадією бойового шоку є тривога, депресія та страх. Вони виникають протягом декількох годин чи днів;

друга стадія є гострою. На цьому етапі з'являються вияви невротичних симптомів. Тривалість цієї стадії: декілька днів – декілька тижнів. Але прогнозування щодо одужання на цій стадії є досить оптимістичним;

третя стадія є хронічною. Її ознаки виявляються у хронічній психічній декомпенсації. Ураженість організму на цій стадії достатньо тривожна. Перспективи одужання повільні та не завжди виправдовуються.

Асоціальна поведінка настає як наслідок екстремального характеру службово-бойових ситуацій. Екстремальність ситуації у бойових умовах може достатньо глибоко вплинути на сукупність особистісних та професійних якостей військовослужбовця. Складність виведення його з такого стану є досить ймовірною. У такому стані значними є можливості щодо виникнення нав'язливих ідей, невиправданим зосередженням військовослужбовцем уваги на певних діях, речах чи об'єктах.

Слід згадати про специфічні види екстремальних станів. Їх вияв є чинником дезорганізації професійної діяльності для військовослужбовця. До таких станів відносять такі: стрес, афект, фрустрація, страх, паніка, психологічна криза.

Афект – це вибух емоцій досить сильного та короткочасного характеру, під час якого втрачається емоційний контроль людини над ситуацією. За змістовним наповненням переживань розрізняють афекти радості, афекти страху, афекти гніву, афекти жалю, афекти болю втрати тощо. Керівнику підрозділу належить оволодіти механізмом розпізнання афектів та прийняття грамотного рішення у випадку його настання.

Так, фізіологічним афектом є вияв емоційного стану людини без виходу за межі норми. Він виникає раптово, виявляється з великою силою, триває коротко. Для керівника підрозділу важливим є вчасне визначення ситуацій, під час яких у військовослужбовців можуть виникати афективні стани, щоб пояснити фізіологічний афект.

Конкретна ситуація неможливості припинення діяльності при зустрічі з нездоланною перешкодою спричиняє виникнення фізіологічного афекту. Наприклад, коли не вистачає часу на створення орієнтиру у відповідальній ситуації і визначення подальших дій та реалізацію задуму. Конфліктний стан між необхідністю шукати вихід і неспроможністю це зробити призводить до виникнення афекту. Екстремальні умови діяльності спричиняють типовість таких ситуацій.

Також екстремальні умови можуть спричинити виникнення психічного стану фрустрації як стану, що призводить до зростання емоційно-вольового напруження людини, загострення її розчарувань, викликаних об'єктивно чи суб'єктивно нездоланими перешкодами поставленій цілі.

Суб'єктивно фрустрація виявляється у переживанні невдач, розчаруваннях, напрузі. Спектр переживань достатньо широкий: від винуватості та пригніченості до дратівливості та гніву. Фрустрація характеризується низкою стресових ознак. Коли ситуація погіршується та переходить у стан фрустрації,

відбувається втрата контролю з боку свідомості, тобто дезорганізовується поведінка та втрачаються мотивації дій.

Наслідки фрустрації у військовослужбовця можуть бути

На жаль, страх і паніка в умовах бойових дій є достатньо типовими станами військовослужбовців.

Причиною виникнення психічного стану страху є вияв реагування на небезпеку – інстинкт самозбереження. До форм страху належать такі: переляк, побоювання, жах, боязливість тощо.

Стан страху характеризується дуже негативними емоціями, дезадаптацією, багатьма негативними наслідками для психіки і організму військовослужбовця. Наслідком страху може виступити процес пригнічення мислення, його гальмування та звуження обсягу. Залежність стану страху від форм виявляється переважно на як захисна реакція. Відмінністю індивідуальної паніки від страху є значна неадекватність на небезпеку. Панічна поведінка має рису людини прагнути до порятунку.

Керівник підрозділу має надати психологічну допомогу особовому складу щодо подолання паніки з використанням різних способів та шляхів: активізації власної поведінки; переключення уваги на повсякденні події; навіювання впевненості; загострення почуття обов'язку тощо. Вирішальне значення має набуття діяльністю командира підрозділу ознак мужньої поведінки, компетентного управління тощо. Доречним у ситуації подолання паніки є особистий приклад керівника, що активує совість і почуття відповідальності. У критичній ситуації особистий приклад керівника підрозділу може стати головним засобом управління поведінкою особового складу, що піддався страху і паніці.

Керівнику підрозділу необхідно відрізнити від індивідуальної паніки паніку масову, колективну, яка здатна перетворити підрозділ в некерований натовп. З точки зору психології характеристикою такої паніки є стан масового страху перед реальною або уявною небезпекою. Зростання його відбувається за

умов взаємного зараження і втрати здатності адекватної оцінки обстановки, акумуляції вольових резервів організму.

Паніка є певним емоційним станом (емоційним потрясінням, збентеженням, жахом тощо, які виникають серед військовослужбовців), різновидом поведінки натовпу внаслідок неефективного розподілу інформації. Простим приводом до паніки стає певна ситуація, шокуючий стимул, що перериває типові форми поведінки.

Необхідність швидкого прийняття рішення перешкоджає логіці осмислення кризової ситуації і спричиняє страх. Якщо не придушити первинний страх, реакція буде загострюватися. Стан переляканості передається від одних до інших, сприяє посиленню загальної паніки. Отже, паніка виникає та виявляється як індивідуальне та психологічне явище у вияві страху, а в критичній бойовій обстановці – як панічний жах. При цьому індивідуальний страх первинний, він є передумовою для групової паніки. У свою чергу, панічний стан діє на більш стійких представників підрозділу. Тому реагування військовослужбовців на різні ситуації службово-бойової діяльності, якщо вони психологічно не підготовлені, може призвести до паніки.

Умовами запобігання керівником підрозділу паніці особового складу можна вважати такі:

1. Обізнаність керівника підрозділу щодо сутності та причин виникнення паніки: фізіологічних; психологічних; соціально-психологічних.

До фізіологічних причин належать явища, які спричиняють виникнення умов, що ослаблюють фізичні якості військовослужбовців. Це, зокрема, втома, депресія, тривале безсоння, стреси внаслідок довгого перебування в небезпечній обстановці, гнітючого передчуття зустрічі з противником тощо. Кожна з цих причин ослаблює емоційно-вольову сферу військовослужбовця, його здатність швидко і правильно надавати оцінку службово-бойовій ситуації.

До психологічних причин належать такі явища, як раптовість, сильне здивування, невпевненість, почуття ізоляції, усвідомлення безсилля перед небезпекою, недостатнє знання військової справи, незадовільне володіння

зброєю і технікою, неспроможність вміло діяти в умовах бою, незнання противника (його тактики дій та характеристик бойової техніки) тощо.

До соціально-психологічних причин належать: відсутність згуртованості підрозділу; втрата довіри підрозділу до командира; інформаційний «голод»; бездіяльність; відсутність організованості та порядку, втрата управління в бою; наявність негативних тенденцій у морально-психологічному кліматі та психології військового підрозділу тощо.

2. Доцільність проведення в мирний час цілеспрямованої психологічної підготовки особового складу підрозділу до подолання труднощів сучасної війни. Характер труднощів, що долає військовослужбовець в умовах сучасного бою, та низка функціональних обов'язків у бою повинні визначити зміст психологічної підготовки.

3. Здатність до організації ефективного управління підрозділом в екстремальній (бойовій) обстановці з одночасним формуванням в особового складу довіри до керівника.

Також важливі для запобігання паніці особового складу такі фактори: знання військовослужбовцями своїх функціональних обов'язків, обставин, причин бойової ситуації, можливість одержання достовірної інформації про них; знання противника, його дій і тактики; вміння управляти своєю поведінкою в екстремальних ситуаціях тощо.

4. Рішучість дій керівника під час виникнення паніки. При цьому керівник має знати, що в ситуації паніки, виявляються три різні групи людей. До першої – найменшої – групи належать ті, які перебувають у стані вкрай важкого афекту. Їх характеризує відсутність орієнтації. Другу групу становлять військовослужбовці, які не втратили здатності орієнтуватись, але їм притаманне поверхнєве сприйняття ситуації. Якщо керівник діє наполегливо та рішуче, вони підкоряються йому і виконують вказівки. Третя група – військовослужбовці, здатні діяти цілеспрямовано і свідомо.

Алгоритм дій керівника підрозділу щодо попередження та припинення паніки в бойовій (екстремальній) ситуації такий: усунення впливу причин паніки; позбавлення джерела паніки; запобігання виникненню паніки.

5. Обов'язковість проведення цілеспрямованої роботи у підрозділах, в яких виникала паніка серед військовослужбовців. Ця робота має розпочинатися відразу ж після інциденту, оскільки паніка є своєрідною кризою у психології військового колективу. Вона залишає нездоровий слід, ослаблює психологічну стійкість підрозділу в подальшій діяльності. У зв'язку з цим з таким підрозділом доцільно провести відповідну «оздоровчу роботу», яку проводять за такими напрямками:

- виявлення осіб, які виявили психологічну нестійкість, і усунення їх з підрозділу;
- проведення часткової або повної перестановки особового складу, переформування підрозділу;
- введення в підрозділ нового поповнення;
- допомога військовослужбовцям щодо усвідомлення виявів паніки;
- цілеспрямована виховна робота з оздоровлення психологічної атмосфери у підрозділі;
- змістовна бойова підготовка тощо.

У контексті дослідження проблеми надання психологічної допомоги військовослужбовцям щодо формування їх готовності до участі в бойових діях варто згадати про такі напрямки роботи керівника підрозділу з формування позитивного психічного стану підлеглих:

створення здорового морально-психологічного клімату в підрозділі, що передбачає сформувати умови для життєдіяльності створенням перетворень та змін у військово-професійному середовищі, яке безпосередньо впливає на зміну ситуації, зокрема можливим є досягнення сформованості нового психічного стану, подолання негативних станів;

знання індивідуально-психічних особливостей підлеглих та їх врахування в роботі. Оскільки зовнішні впливи (у нашому випадку це відповідна ситуація)

завжди діють лише опосередковано через внутрішні умови (індивідуально-психічні особливості), то військовослужбовці по-різному реагують на зовнішні подразники;

надання допомоги військовослужбовцям у розвитку мотивації до військової служби, що дає змогу об'єднувати в цілісну функціональну систему різноманітні психологічні особливості військовослужбовця. Мотивація – одна з головних складових свідомості військовослужбовця і визначає зміст його діяльності (найвища форма розвитку особистісного смислу – це стійка військово-професійна спрямованість);

оптимізація процесу спілкування між військовослужбовцями в підрозділі. Особливості військової служби, довготривале сумісне перебування військовослужбовців потребують від керівників підрозділів приділяти особливу увагу і цим напрямкам роботи. Необхідно здійснювати цілеспрямовану діяльність щодо формування та згуртовування військового підрозділу, основним психологічним показником якого є оптимістичний соціально-психологічний клімат.

Особистий приклад керівника підрозділу має суттєве значення. По-перше, стан психіки самого керівника впливає на результативність професійної діяльності всього підрозділу, по-друге, безпосередньо формує стан психіки підпорядкованого персоналу.

Висновки. Переконані, що лише грамотне поєднання цих напрямків роботи керівника підрозділу сприятиме формуванню психологічної готовності військовослужбовців до участі в бойових діях. Цей напрямок є перспективним для подальших наукових пошуків з проблеми, оскільки без психологічної готовності неможливо досягти бажаних результатів професійної діяльності загалом та в бойових діях зокрема.